

Przeglądy i komentarze

OBRAZ POLSKI W PODRĘCZNIKACH SZKOLNYCH NRD W LATACH 1945-1989

Sposób, w jaki przedstawiono Polskę, jej historię i ludzi ją zamieszkujących w podręcznikach szkolnych wydanych przez władze NRD przeznaczonych dla powszechnych szkół średnich (*Polytechnische Oberschule*) jest częścią ogólnej metody, jaką stosowano w NRD do opisu zjawisk historycznych. Ministerstwo Oświaty NRD wydawało obowiązujące plany nauczania, zgodne z oficjalną interpretacją historii, które stanowiły podstawę do napisania odpowiednich podręczników szkolnych. Protektorami różnych podręczników były odpowiednie instytuty (patrz załącznik).

Instytucje państwowe przywiązywały dużą wagę do sposobu nauczania historii, zwłaszcza najnowszej, ponieważ widziały możliwość swojego historycznego uwiarygodnienia. Historia w duchu materializmu dialektycznego stanowiła racjonalny ciąg różnych formacji społeczno-ekonomicznych, których ostateczną postacią miało być społeczeństwo socjalistyczne, a następnie komunistyczne. Historycznym zadaniem klasy robotniczej było stworzenie takiego porządku społecznego.

Sposób produkcji dóbr był – według teorii marksistowskiej – czynnikiem decydującym o stanie rozwoju społeczeństwa. Stosunki społeczne w procesie produkcji oraz siły produkcji były ze sobą dialektycznie związane, zaś sprzeczności pomiędzy nimi stanowiły siłę napędową zmian. Decydujące znaczenie dla procesu historycznego miały – według teorii marksistowskiej – tak zwane „masy ludowe”. Ich walka była w centrum zainteresowania, ponieważ tylko one mogły przez swoją walkę klasową rozwiązywać konflikty społeczne. Punktem kulminacyjnym walki klasowej były rewolucje.

Takie przedstawienie historii obowiązywało stale w czasie istnienia NRD. Jedynie niektóre zagadnienia były na nowo podejmowane, a niektóre osoby i wydarzenia nieco różnie oceniane. W ten sposób można wyjaśnić, dlaczego historia Polski znajdowała się w centrum uwagi wtedy, gdy miała miejsce walka o władzę, powstania lub gdy Polska musiała bronić się przed obcą ekspansją (kolonizacja terenów wschodnich w okresie średniowiecza, Zakon Krzyżacki, wojny północne, rozbiory Polski, II wojna światowa). Zasadniczo przedmiotem nauczania historii w NRD była historia Niemiec, w tym NRD.

Szczególne zainteresowanie historią Polski dotyczy okresu po II wojnie światowej. Poświęcono więcej uwagi drodze Polski do socjalizmu oraz współpracy z innymi krajami socjalistycznymi, zwłaszcza z NRD i Związkiem Radzieckim. Wcześniejsze okresy historii Polski przedstawiono jedynie wrywkowo i zwykle z innymi zagadnieniami. Podręczniki szkolne nie ukazywały całkowitego obrazu historii Polski.

Celem pracy jest dokładniejsze przedstawienie, co podręczniki historii dla różnych klas mówiły o historii Polski oraz jakie zmiany zachodziły w wyborze tematyki oraz w dokonywanych ocenach w czasie 40 lat istnienia NRD. Przedmiotem badania było 25 podręczników dla różnych klas i pochodzących z różnych lat¹.

¹ Wybór nie zawiera wszystkich podręczników.

Średniowiecze w Polsce

Nauczanie historii (przede wszystkim w VI klasie) skupiało się na zagadnieniach dotyczących dziejów państwa frankońskiego, cesarstwa bizantyjskiego, w mniejszym stopniu także kalifatu arabskiego, jednak przede wszystkim Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego.

Obszary obecnie należące do Polski pojawiły się w polu widzenia autorów podręczników szkolnych po raz pierwszy w związku z niemieckimi wyprawami wojennymi skierowanymi przeciw plemionom zachodniosłowiańskim podczas panowania cesarzy z dynastii saksońskiej. Podręcznik z 1971 r. do kl. VI zawiera następujące wezwanie do uczniów: „Jak już Tobie wiadomo istotą każdego państwa feudalnego jest zdobywanie obcych terytoriów. Powinieneś zwrócić uwagę na podbicie plemion słowiańskich, ponieważ niemieckie klasy wyszukujące aż do dzisiejszych czasów próbują na szkodę narodów osiągnąć zdobycze na wschodzie i południowym wschodzie” (s. 63). W tym zdaniu przypisuje się historyczną winę Niemcom, ograniczając ją jednak do „klas wyszukujących”, od których naturalnie autor podręcznika się dystansuje.

We wszystkich badanych podręcznikach szkolnych (z minimalnymi zmianami w badanym okresie) przedstawia się tryb życia zachodniosłowiańskich plemion Serbów łużyckich, Łużyczan i Obodryców, ich ucisk przez niemieckich najeźdźców, lecz także wprowadzenie przez zdobywców nowocześniejszych sposobów produkcji. W osobnych rozdziałach opisano utworzenie Marchii, nowego biskupstwa w Magdeburgu jako centrum „misji słowiańskiej” oraz podlegających Magdeburgowi biskupstw w Havelbergu, Brandenburgu, Oldenburgu, Miśni, Zeitz i Merseburgu. Przedstawiono także przymusową chrystianizację Słowian zachodnich. Przykładami walki wyzwoleńczej Słowian zachodnich odpowiadającym ogólnej teorii rozwoju historycznego było powstanie Łużyczan w 983 r. („wielkie powstanie Słowian”), stanowiące także wyraz „słusznej walki przeciw niemieckiemu państwu feudalnemu”. W wyniku powstania niemieccy zdobywcy zostali odepchnięci do Łaby². Usunięcie władzy niemieckich feudałów na obszarze pomiędzy Łabą a Odrą „ułatwiło również polskim i czeskim panom feudalnym umocnienie swoich niezależnych państw” (podr. do kl. VI z lat 1978-1988, s. 69).

W podobny sposób przedstawiono ekspansję feudalną na wschód w XII w. pod przywództwem Albrechta Niedźwiedzia i Henryka Lwa. Wyprawy te umożliwiły niemieckim księżętom odzyskanie słowiańskich terytoriów na wschód od Łaby i Salii. Podobnie osądzono wyprawę krzyżową pod przywództwem Bernarda z Clairveaux z 1147 r. jako próbę zdobycia terytoriów i wzbogacenia się pod pretekstem szerzenia religii.

Walki rycerzy krzyżackich ze Słowianami, w wyniku których udało im się zdobyć całe południowe wybrzeże Bałtyku i odciąć Polskę od miast nadmorskich ważnych dla polskiego handlu, jak na przykład Gdańsk, przedstawiono również w ten sposób, aby zaznaczyć jak okrutnie dokonano grabieży na miejscowej ludności słowiańskiej, przymusowej chrystianizacji, przesiedleń lub zgoła jej wytopienia. Na przykład w podręczniku z 1952 r. napisano: „Niemieccy panowie feudalni rządzą przez wiele stuleci obszarami zamieszkałymi przez plemiona słowiańskie, aż w końcu zostali z większości tych obszarów wypędzeni w XV w. przez Polaków, Litwinów i Rusinów” (podr. do kl. VI z 1952 r., s. 77). Doceniono w związku z tym zwycięstwo wojsk lądowych polskich, litewskich i ruskich pod wodzą pochodzącego z Litwy króla Władysława II nad wojskami niemieckiego Zakonu Krzyżackiego w bitwie pod Grunwaldem w 1410 r. jako wynik „pełnej ofiar słusznej walki narodów słowiańskich”³.

Opisowi zdobywcy panów feudalnych towarzyszył komentarz na temat niemieckiego osadnictwa na ziemiach słowiańskich oraz grabieży i wyzysku polskich chłopów.

² Porównaj plan nauczania z 1988 r., s. 24; podr. do kl. VI z 1971 r., ss. 63-66; podr. do kl. VI z 1952 r., s. 35 i nast.; podr. z 1978, 1984, 1988 r., ss. 67-69.

³ Porównaj podr. do kl. VI z 1971 r., ss. 119-122; podr. do kl. VI z 1978, 1984 i 1988 r., ss. 131-134.

We wszystkich podręcznikach rozdział na temat historii średniowiecza był zakończony przeglądem państw około 1500 r. W podręczniku z 1952 r. poświęcono historii Polski w okresie od połowy X do XIII w. stosunkowo długi tekst, zawierający trzy strony. Tekst ten był krótszy niż opis Rosji, lecz dłuższy niż opis Francji i Anglii. Można było się z niego dowiedzieć, że Polska zjednoczyła liczne plemiona zachodniosłowiańskie (Polan, Ślązaków, Kujawian i Mazurów), którzy przyjęli chrześcijaństwo w okresie panowania Mieszka I w 966 r. Polska podporządkowała sobie w XI w. kolejne plemiona słowiańskie (Pomorzan i Rusinów zachodnich) oraz zmusiła Czechy i Morawy do płacenia daniny. Papieska koronacja Bolesława Chrobrego, syna Mieszka (1025) podniosła Polskę do rangi królestwa, co podkreśliło fakt, że państwo to pełniło ważną funkcję w epoce średniowiecza.

Państwo polskie w okresie XI-XIII w. było określane w duchu marksizmu jako państwo feudalne, w którym dwie podstawowe klasy – panowie feudalni i chłopci – znajdowały się w konflikcie i zwalczały w nieustającej walce klasowej (np. w postaci powstań chłopskich). Przykładem było tutaj powstanie chłopskie w 1148 r., w czasie którego polscy feudałowie poprosili o pomoc feudałów niemieckich, aby wspólnie zemścić się na zbuntowanych chłopach.

W podręczniku z 1952 r. przedstawiono w logiczny sposób, jak walki pomiędzy polskimi książętami, wielkimi posiadaczami-magnatami i drobnymi szlachcicami doprowadziły do osłabienia władzy Piastów i podziału przez króla Bolesława III Krzywoustego jego państwa na wiele księstw (Śląsk, Mazowsze, Kujawy, Wielkopolska, księstwa sandomierskie, krakowskie i inne). Państwo polskie przechodziło okres rozpadu politycznego i gospodarczego. Następowo zubożenie kraju, co spowodowało, że wrogim wyprawom, między innymi prowadzonym przez niemieckich panów feudalnych, nie stawiono odpowiedniego oporu⁴.

W podręcznikach po 1966 r. w porównaniu do podręcznika z 1952 r. przegląd państw leżących poza Świętym Cesarstwem Rzymskim Narodu Niemieckiego był znacznie krótszy. Polsce poświęcono zaledwie dwa zdania, w których stwierdzono, że osiągnęła ona w XVI stuleciu największy obszar i połączyła się ostatecznie z Litwą w 1569 r. w postaci unii (Unia Lubelska). Mapa świata przedstawiała Polskę i Litwę z tego okresu jako olbrzymie państwo od Bałtyku do Morza Czarnego, jednak o jej rozwoju nie można było dowiedzieć się nic więcej⁵.

Historia Polski nowożytnej

Ciekawe jest stwierdzenie, że w podręczniku z 1954 r. do X klasy (zeszyt III) najwięcej można było dowiedzieć się o historii Polski w okresie XVI-XVIII w. Wynika to z faktu, że podręcznik ten był ściśle wzorowany na odpowiednim podręczniku w Związku Radzieckim i poświęcał Europie Wschodniej więcej miejsca niż podręczniki późniejsze. Poświęcono po jednym rozdziale historii Polski i Rosji na przełomie wieków XVI i XVII oraz osobno na przełomie wieków XVII i XVIII⁶. Można dowiedzieć się, że Polska rozwijała się po zwycięstwie nad Zakonem Krzyżackim, zwiększała obroty handlowe z Europą zachodnią oraz osiągając granice od Bałtyku do Morza Czarnego stała się jednym z największych katolickich państw Europy. Opisano także rosnące zróżnicowanie społeczne i konflikty pomiędzy szlachtą i dworem królewskim, w wyniku których umocniła się pozycja szlachty. „Korzyści z handlu płynęły do kasy szlachciców, co hamowało rozwój miast i mieszczaństwa w Polsce”, napisano w podręczniku z 1954 r. Władza królewska była coraz słabsza, nie posiadała sojuszników i dysponowała jedynie słabymi siłami zbrojnymi i skromnym zapleczem finansowym (podr. do kl. X z 1954 r.).

Uhonorowano zasługi Polski dla kultury, będące owocem reformacji, zwłaszcza odkrycie Kopernika, który geocentryczny obraz świata zamienił na heliocentryczny.

⁴ Podr. do kl. VI z 1952 r., ss. 208-210.

⁵ Porównaj podr. do kl. VI z 1971 r., s. 190; podr. do kl. VI z 1978, 1984 i 1988 r., s. 205.

⁶ Porównaj podr. do kl. X z 1954 r., ss. 87-88 i 143-146.

Dużo miejsca poświęcono zdobycym Polski w wojnach z Rosją (Dymitr Samozwaniec 1608 i oblężenie Smoleńska przez wojska polskie pod wodzą Zygmunta III oraz blokada Kremla i wypędzenie „polskich sił interwencyjnych”). Szczególną uwagę w podręczniku z 1954 r. poświęcono oporowi chłopów ukraińskich i białoruskich przeciw polskiej władzy po zawarciu Unii Lubelskiej i zagrożeniu dla religii prawosławnej, które wynikało z Unii Brzeskiej, czyli podporządkowania papieżowi kościoła prawosławnego na ziemiach polskich. Podkreślono znaczenie wojny wyzwolenczej Ukraińców pod przywództwem Bogdana Chmielnickiego, który poprosił Rosję o pomoc w walce z Polską. Ukraina znalazła się w 1654 r. pod panowaniem cara, zachowując jednak własny ustrój i administrację, co miało maskować władzę Rosjan. Wojska rosyjskie i ukraińskie, jak twierdzono w podręcznikach, uwolniły wschodnią Ukrainę „od jarzma polskich magnatów” (podr. do kl. X z 1954 r., s. 89 i nast.).

Niewątpliwie próbowano tutaj zastosować historyczną paralelę do wydarzeń z września 1939 r., gdy Armia Czerwona weszła do Polski na podstawie niemiecko-radzieckiego paktu o nieagresji, zajęła wschodnie obszary Polski, zamieszkiwane głównie przez Białorusinów i Ukraińców i również ogłosiła się jako ich wyzwoliciel spod „polskiego jarzma”. Taka interpretacja miała uzasadnić historycznie słuszność dokonanej 17 września 1939 r. radzieckiej aneksji wschodnich obszarów Polski.

Podręczniki szkolne z lat następnych nie przedstawiały już tych zagadnień. Polska pojawiła się jedynie na marginesie podczas omawiania Wojny Trzydziestoletniej, w podręczniku z 1989 r. także przy omawianiu Wojny Północnej i powstań przeciw „habsburskiemu więzieniu narodów” po Rewolucji Lutowej we Francji 1848/1849⁷. Więcej miejsca za to poświęcono w nich trzem rozbiорom Polski. W podręczniku wydanym w 1952 r. Polska wystąpiła w związku z rozbiорami jako podmiot działań Prus, Austrii i Rosji. Ponownie w sposób bardziej szczegółowy przedstawiono procesy prowadzące do rozbiорów ongiś będącego mocarstwem królestwa polskiego w podręczniku wydanym w 1954 r. Kontynuowano tutaj wyjaśnioną powyżej argumentację, że Katarzyna Wielka odzyskiwała w wyniku rozbiорów Polski terytoria, które znalazły się pod jarzmem polskiej szlachty (podr. do kl. X z 1954 r., s. 142). Oficjalna interpretacja historii w ZSRR i NRD posiadała wewnętrzną sprzeczność, polegającą na tym, że z jednej strony zdobycze Katarzyny Wielkiej niejako słusznie zwiększyły potęgę Rosji, z drugiej strony jednak, zgodnie z marksistowską teorią historyczną, były krytykowane jako polityka ekspansji ze strony reakcyjnej klasy feudalnej.

Jedynie w podręczniku z 1954 r. przedstawiono okoliczności, które umożliwiły rozbiory Polski w ten sposób, że dla ucznia było w pewnej mierze zrozumiałe, dlaczego Polska, niegdyś potężna, stała się zabawką w rękę sąsiadujących mocarstw. Tylko w tym podręczniku wyjaśniono, że ciągle wojny w Rosją, Turcją i Szwecją były dla Polski ciężarem nie do wytrzymania. Do tego dołączyła się wewnętrzna walka o władzę, która przyspieszała upadek polityczny, gospodarczy i kulturalny. Umożliwiło to wpływ obcych państw na przykład na wybór, pod naciskiem Rosji i Austrii, Augusta Mocnego, króla Saksonii na króla polskiego (panował w latach 1704-1709) lub wybór Stanisława Leszczyńskiego panującego w latach 1733-1736 z poparciem Francji i Szwecji.

W późniejszych podręcznikach ledwie wspomniano konflikty pomiędzy Rosją, Austrią i Prusami, które doprowadziły do rozbiорów. Znaczenie Polski dla Prus przedstawiono zgodnie z opinią Fryderyka Engelsa, który uważał, że Prusy od początków panowania Fryderyka II „widziały w Niemczech, jak i w Polsce jedynie obszar do zdobycia, z którego należy wziąć, ile się da” (podr. do kl. VI z 1952 r., s. 313).

⁷ Należy jednak zaznaczyć, że we wcześniejszych podręcznikach wspomniano krótko o powstaniach Polaków przeciw cesarstwu austriackiemu oraz więzom feudalnym i uciskowi narodowanemu ze strony Prus (podr. do kl. VII z 1977 r., s. 31 i nast.). W 1988 r. skrócono ten opis na rzecz dokładniejszego opisu wydarzeń w Niemczech. Wspomniano o polskim przywódcy powstańczym Mierosławskim, który w 1849 r. dowodził odnoszącymi sukcesy grupami rewolucyjnymi w pobliżu twierdzy Rastatt, leżącej w Badenii. Autorzy podręczników uznali za istotne także powstanie narodowe przeciw carskiej Rosji w 1863 r. (podr. do kl. VII z 1988 r., s. 42 i nast.).

W wydaniu z 1988 r. dokonano częściowej poprawki wymienionych wyżej braków i poszerzono opis wydarzeń. Można było dowiedzieć się, jak różne siły polityczne w Europie pragnęły wpłynąć na wybór króla w 1764 r., w wyniku którego zwyciężył popierany przez Prusy i Rosję Stanisław August Poniatowski, który później próbował unowocześnić Polskę, dokonując licznych reform. Przedstawiono w podręczniku także jak wysiłki Stanisława Augusta spowodowały niepokój Katarzyny Wielkiej i Fryderyka II o swoje wpływy i ich ingerencję w wewnętrzne sprawy Polski poprzez popieranie opozycji szlachty wobec króla i sił wywołujących w państwie stan przypominający wojnę domową.

Wypowiedź Fryderyka II z 1752 r. świadczy o jego zamiarach politycznych wobec Polski: „Nie sądzę, aby siła zbrojna była najlepszym środkiem do zdobycia przez nasze królestwo tej prowincji (...). Polska jest królestwem elekcyjnym, śmierć króla każdorazowo wywołuje walki pomiędzy partiami politycznymi. Należy to wykorzystywać i pozostając państwem neutralnym zdobywać pojedyncze miasta lub fragmenty terytorium, aż zdobędzie się wszystko” (podr. do kl. VII z 1989 r., s. 152).

Podręcznik przedstawiał rozbiory Polski w osobnym rozdziale. Od 1968 r. był on bardzo szczegółowy. Podkreślano przy tym, że państwa dokonujące rozbiorów przyłączały polskie terytorium z użyciem sił zbrojnych, co przyczyniało się do upadku gospodarczego znaczenia Polski. Najwięcej miejsca poświęcono przy tym Prusom, które zdobyły obszary umożliwiające połączenie z Prusami Wschodnimi. Pisano: „Pruscy żołnierze zalali Polskę, plądrowali kraj i próbowali Polaków zniemczyć”. Zaznaczono w tekście podręczników, że państwo polskie było zupełnie zniszczone i naród polski znalazł się na ponad sto lat w niewoli niemieckiej, rosyjskiej i austriackiej⁸.

NRD, jako państwo odcinające się od pruskiej tradycji ekspansywnej polityki zagranicznej, czuła się zobowiązana zrobić wobec Polski w tym miejscu jednoznaczny gest i podkreślić, że pragnie nawiązać do innej tradycji. W podręczniku z 1968 r. napisano: „Zniewolenie Polski, w którym uczestniczyły militarystyczne siły junkierstwa pruskiego, hamowało nie tylko rozwój narodowy naszego wschodniego sąsiada, lecz także oddziaływało ujemnie na historię naszego narodu. Postępowi Niemcy, występując przeciwko pruskiemu militaryzmowi starali się także o odzyskanie przez Polskę niepodległości. W tych dążeniach znajduje się źródło przyjaźni, która łączy Niemiecką Republikę Demokratyczną od jej powstania z Polską Rzeczpospolitą Ludową” (podr. z 1968 r., s. 108).

Wydarzenia 1989 r. położyły cień na stosunkach pomiędzy NRD a zaprzyjaźnioną Polską. Następstwem tego było między innymi częściowe zneutralizowanie niegdyś jednoznacznej deklaracji przyjaźni wobec wschodniego sąsiada. Rozdział o rozbiorach Polski kończył się znacznie bardziej obojętnym stwierdzeniem: „Naród polski podjął trwającą ponad sto lat walkę o wyzwolenie. Udzieliły mu poparcia postępowe siły w Niemczech, zwłaszcza ruch robotniczy i tacy rewolucjoniści, jak Karol Marks i Fryderyk Engels” (podr. z 1989 r., s. 153).

Osobny rozdział poświęcono w podręczniku wydanym w 1963 r. tematowi „Ucisk Polaków i Serbów łuzyczkich przez niemieckie klasy panujące” (w XIX w.). Wspomniano w nim m.in. o ustawie o nauczaniu z 1870 r., która podporządkowywała wszystkie szkoły na ziemiach polskich nadzorowi niemieckiemu i zobowiązywała Polaków do nauki języka niemieckiego.

Dalej opowiedziano o tym, jak polscy patrioci podjęli wysiłki na rzecz zebrania pieniędzy i utworzenia banków w celu wykupienia ziemi od zubożałych właścicieli polskich. Ustawa z 1886 r. tzw. ustawa o osadnictwie zagrażała bowiem wykupieniem polskich gruntów przez Niemców. Próby usunięcia w ten sposób ludności polskiej nie powiodły się i stworzono nową ustawę z 1908 r. o wywłaszczeniu, która umożliwiała przejęcie ziemi posiadanej dotychczas przez Polaków w ręce Niemców. Wyjaśniono, że ludność polska w takich trudnych warunkach, ciężko pracując, nie

⁸ Powstanie Kościuszkowskie wspomniano jedynie w podręczniku z 1952 r., zaś nazwisko Kościuszki pojawiło się w podręczniku z 1989 r. ponownie w związku z jego udziałem w amerykańskiej wojnie wywoleńczej.

mogła nauczyć się języka niemieckiego. „Niemieccy kapitaliści wyśmiewali Polaków twierdząc, że są głupi. Jednak obywatele pochodzenia polskiego otrzymywali jedynie słabo płatne i brudne stanowiska pracy” (podr. z 1963 r., ss. 115, 116) – tak napisano na przykład w 1963 r. Takie określenia wynikały z pewnością także z rozpowszechnionych w NRD wyobrażeń o wyższości nad sąsiadującym narodem polskim. Próbowano znaleźć historyczne wyjaśnienie dla takich wyobrażeń.

W późniejszych podręcznikach rozdział ten ulegał stopniowemu skróceniu. W 1989 r. jedynie wspomniano o takich faktach historycznych, jak opanowanie przez Prusaków administracji i sądownictwa na ziemiach polskich, stopniowe wprowadzenie zakazu używania języka polskiego w urzędach, sądach i szkołach oraz przymus sprzedaży ziemi w następstwie ustaw o osadnictwie. Ważne było stwierdzenie, że około 1880 r. Polacy w liczbie około 2,5 mln stanowili największą mniejszość narodową w Niemczech.

Od traktatu wersalskiego do II wojny światowej

Skutki I wojny światowej przedstawiono w podręcznikach w sposób jednostronny, omawiając głównie skutki dla Niemiec⁹. Nie wspomniano nawet o odrodzeniu państwa polskiego, co miało tak wielkie znaczenie dla tożsamości Polaków. Poinformowano uczniów, że traktat wersalski zmusił Niemcy do oddania Polsce określonych obszarów, zaś granica niemiecko-polska od samego początku stanowiła ognisko napięcia w całym okresie międzywojennym.

Dopiero od 1965 r. wspomniano o uczestnictwie Polski w wojnie przeciwko władzy radzieckiej. W 1984 r. uzupełniono informację o stwierdzenie, że polskie wojska interwencyjne walczyły wspólnie z generałem Wranglem i uzyskały pomoc Francuzów. Przedstawiono traktat ryski, przyznający Polsce zachodnią część Ukrainy i zachodnią część Białorusi. Interpretacja tego traktatu miała być odpowiednia dla uzasadnienia zajęcia przez wojska radzieckie tych obszarów w wyniku niemiecko-radzieckiego paktu o nieagresji z 23 sierpnia 1939 r. (podr. do kl. IX z 1984 r., s. 37).

W podręczniku wydanym w 1988 r., kiedy działania polskiej opozycji pod przywództwem związku zawodowego „Solidarność” od dawna już niepokoiły władze NRD, rozdział na temat historii Polski znacznie skrócono. Odpowiadało to taktyce ideologów NRD, którzy po prostu przemilczali niewygodne fakty.

II wojna światowa

We wszystkich podręcznikach podkreślano, że władze polskie zdecydowanie odmówiły Armii Czerwonej prawa do przemarszu przez terytorium polskie w przypadku uderzenia Niemiec na kraje zachodnie. Takie stanowisko Polski uniemożliwiło sukces rokowań pomiędzy Związkiem Radzieckim i zachodnimi aliantami. Od 1984 r. uznano, że odwołanie reakcji zachodnich aliantów na napaść Niemiec na Polskę wynikało z nadziei na przekształcenie konfliktu niemiecko-polskiego w wojnę Niemiec ze Związkiem Radzieckim. Przemilczano natomiast dwuznaczną politykę Związku Radzieckiego wobec Polski. Pomoc militarna ze strony Związku Radzieckiego dla Polski była rzekomo od początku wykluczona, ponieważ stanowisko państw zachodnich i polskiego burżuazyjnego rządu było negatywne. Rząd radziecki wobec niepowodzenia prób utworzenia systemu wspólnego bezpieczeństwa dla swojej obrony był zmuszony rzekomo do zawarcia paktu o nieagresji z Niemcami. Inaczej miała grozić walka na dwóch frontach, bowiem na wschodzie istniało realne niebezpieczeństwo ze strony Japonii, co podkreślano szczególnie w podręcznikach wydanych po 1970 r.

⁹ Wydarzenia rewolucyjne w Niemczech w 1918 r. wiązano z nazwiskiem Róży Luksemburg. Jednak dopiero w podręcznikach z lat 1963 i 1989 opisano szczegółowo jej życiorys, zaznaczając polskie pochodzenie.

Władze NRD do końca oficjalnie zaprzeczały zbrodniczemu charakterowi niemiecko-radzieckiego paktu o nieagresji. Ani słowem nie wspomniano o podziale Polski pomiędzy Niemcy hitlerowskie i stalinowski Związek Radziecki, ani o zbrodniach dokonanych przez Związek Radziecki na Polakach. Krytyka Związku Radzieckiego, jego historii lub w ogóle socjalizmu była w NRD całkowitym tabu do samego końca, pomimo że historycy radzieccy w wyniku ogłoszenia *glasnosti* przez Gorbaczowa od dawna prowadzili interesujące dyskusje na te tematy. Nie miało to wpływu na oficjalną interpretację zdarzeń historycznych w NRD, a już zupełnie na treść podręczników szkolnych.

W podręczniku z 1988 r. dodano do omówionej wyżej wykładni dziejów najnowszych nowy aspekt, który – moim zdaniem – wynikał z ówczesnej sytuacji międzynarodowej. Napisano wówczas mianowicie, że „Związek Radziecki po zawarciu paktu o nieagresji z Niemcami hitlerowskimi nadal pragnął współpracować z imperialistycznymi mocarstwami zachodnimi dla obrony zagrożonego pokoju lub jego przywrócenia. Utworzenie sojuszu przeciwko hitlerowskim Niemcom mogło zapobiec wybuchowi II wojny światowej.” (podr. do kl. IX z 1988 r., s. 145). Istniało tutaj podobieństwo do oficjalnej polityki zagranicznej NRD prowadzonej od lat osiemdziesiątych pod hasłem „polityki pokojowej koegzystencji”. Polegała ona na poszukiwaniu sprzymierzeńców nawet wśród polityków prawicowych wszystkich krajów dla utworzenia szerokiego sojuszu przeciw wojnie atomowej.

Rozdział na temat napaści Niemiec na Polskę był zasadniczo bardzo obszerny¹⁰. Stale wyjaśniano, że żądania Hitlera dotyczące Gdańska były tylko pretekstem do najazdu na Polskę, jej zdobycia i wyzysku. Ze szczegółami opisywano rzeczywisty przebieg prowokacji gliwickiej, wyjaśniając, jak kłamliwa była propaganda narodowosocjalistyczna. Winę za klęskę Polski przypisano burżuazyjnemu rządowi polskiemu, który swoją „wrogą wobec narodu, antysowiecką polityką” doprowadził do izolacji kraju i jego przegranej, po czym uciekł za granicę, oraz zachodnim mocarstwom, które zdradziły Polskę pomimo wielokrotnych zapewnień o sojuszu. Od 1988 r. krytyka rządu polskiego, który opuścił kraj, była już łagodniejsza.

Nie wspomniano o udziale Armii Czerwonej w przegraniu przez Polskę wojny. Zajęcie przez nią wschodnich obszarów Polski było – według oficjalnego stanowiska władz NRD – niezbędne dla zabezpieczenia życia i wolności ludności zachodniobiałoruskiej i zachodnioukraińskiej z terenów „zbrojnie zajętych przez Polskę w 1920 r.” (w podręcznikach wydanych po 1970 r. „należących do Polski po 1920 r.”). Armia Czerwona miała ochronić ludność miejscową przed „bezpośrednio zagrażającą niewolą u niemieckich imperialistów”. Niemcy hitlerowskie były zmuszone „uznać nową sytuację”¹¹.

W tym miejscu dokonano sfałszowania danych, albowiem tajny dodatek do niemiecko-radzieckiego paktu o nieagresji (dostępny wszakże w NRD pojedynczym uczonym) zawierał podział Polski na strefy wpływów włącznie z zaznaczeniem granic i deklaracjami przyjaźni pomiędzy Niemcami i Związkiem Radzieckim.

Nie wspomniano również ani słowem o zamordowaniu przez radzieckie służby około 4 tys. polskich oficerów w Katyniu, co spowodowało rozwiązanie przez polski rząd emigracyjny umowy zawartej w 1941 r. w Londynie z władzami radzieckimi. Oficjalne stanowisko NRD było w tym miejscu zgodne z praktyką stosowaną przez wiele dziesięcioleci przez władze radzieckie, polegającej na zaprzeczaniu dokonanych zbrodniom i fałszowaniu ich dowodów.

Główny nacisk w treści podręczników położono na ukazanie bohaterskiej walki polskiego ruchu oporu przeciwko okupacji faszystowskiej i jej uczczenie jako słusznej walki narodu polskiego przeciwko wyniszczającej okupacji. Podkreślono znaczenie powstania w getcie warszawskim w 1943 r. Po 1984 r. podręczniki zawierały więcej informacji o skutkach gospodarczego wyzysku

¹⁰ Podr. do kl. IX z 1965 r., ss. 236-238; podr. do kl. IX z 1970 r., ss. 192-194 nieco krócej; podr. do kl. IX z 1984 r., ss. 152-154; podr. do kl. IX z 1988 bardziej szczegółowo na ss. 148-150.

¹¹ Porównaj np. podr. do kl. IX z 1968 r., ss. 231-238; podr. do kl. IX z 1984 r., ss. 130-133 i 152-153; podr. do k. IX z 1988 r., ss. 143-153.

ziem polskich, jak również o zamknięciu polskich uniwersytetów i następstwach tych działań dla duchowego rozwoju narodu polskiego, jak również o olbrzymich cierpieniach ludzkich wskutek masowych wysiedleń, pracy przymusowej i eksterminacji w licznych obozach koncentracyjnych, które narodowi socjaliści zbudowali na ziemiach polskich. Tabela przedstawiała, że w wyniku II wojny światowej Polacy ponieśli po Żydach największe straty w ludziach ze wszystkich narodów uczestniczących w wojnie (17,2%).

Wyzwolenie Polski po 17 stycznia 1945 r. przypisano wyłącznie Armii Czerwonej i związanemu z nią sojuszem Ludowemu Wojsku Polskiemu, nie wspominając o kierowanej przez rząd emigracyjny armii polskiej na Zachodzie.

Nie było także w podręcznikach szkolnych żadnych informacji o konfliktach, które dotyczyły Polski, pomiędzy Stanami Zjednoczonymi, Wielką Brytanią i Związkiem Radzieckim przed i w trakcie Konferencji Poczdamskiej. Stwierdzono jednak, że „ustanowienie zachodniej granicy Polski na Odrze i Nysie oraz wysiedlenie pozostającej dotychczas na terenie Polski, Czechosłowacji i Węgier ludności niemieckiej” stanowiły szczególnie ważne postanowienia Układu Poczdamskiego.

Historia Polski po 1945 r.

Historia Polski po 1945 r. stanowiła w podręcznikach szkolnych część kształtowania się systemu socjalistycznego („światowego systemu socjalistycznego”), który powstał wskutek zwycięstwa Związku Radzieckiego nad faszyzmem hitlerowskim i jego wpływu na różne kraje Europy wschodniej i południowo-wschodniej. Nastąpiła zmiana międzynarodowego układu sił i osłabienie obozu krajów kapitalistycznych.

Wyjaśniano, jak stopniowy rozwój społeczeństwa socjalistycznego kształtował zmiany w poszczególnych krajach. W walce wyzwoleniczej przeciwko niemieckiemu faszyzmowi uczestniczyły sojusze sił mieszczańskich, robotniczych i chłopskich, które utworzyły po wojnie rządy ludowo-demokratyczne. Te z kolei wykorzystywały rewolucyjną sytuację i doprowadziły do ludowo-demokratycznych rewolucji o charakterze antyfeudalnym, antyimperialistycznym i socjalistycznym, prowadząc do powstania rewolucyjno-demokratycznych dyktatur robotniczo-chłopskich.

Rewolucje socjalistyczne po zwycięstwie nad narodowym socjalizmem miały przebiegać w dwóch etapach. Początkowo we wszystkich krajach następowała reforma rolna, w wyniku której podzielono wielkie gospodarstwa obszarncze na gospodarstwa chłopskie, dokonano nacjonalizacji wielkich zakładów, należących do kapitalistów oraz przeprowadzono demokratyczną rewolucję w kulturze, dzięki czemu masy odzyskały dostęp do wykształcenia i sztuki. Dopiero później możliwe było stworzenie niezbędnej do powstania społeczeństwa socjalistycznego dyktatury proletariatu pod kierownictwem partii komunistycznych.

Szczególnie dokładnie opisano przebieg tego procesu we wschodnich Niemczech. Sytuację w innych krajach Europy wschodniej i południowo-wschodniej przedstawiono łącznie, jedynie zaznaczając pewne szczegółowe aspekty. Sytuacji w Polsce i Czechosłowacji poświęcono więcej uwagi.

Opis rozwoju sytuacji w Polsce wyglądał następująco. Na przełomie 1943 i 1944 r. następowało osłabienie wpływów polskiego rządu emigracyjnego na siły polskiego ruchu oporu. Dalsze zmiany nastąpiły po utworzeniu w 1944 r. Krajowej Rady Narodowej pod przywództwem Bolesława Bieruta. Latem 1944 r. wschodnie obszary Polski zostały wyzwolone przez wojsko polskie wspólnie z armią radziecką. Popierany przez władze radzieckie Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, tzw. Komitet Lubelski ogłosił się w styczniu 1945 r. rządem tymczasowym. Nastąpiło to pomimo protestów londyńskiego rządu na emigracji, o czym wszakże podręczniki historii NRD nie wspominają. Rząd tymczasowy w Lublinie składał się z przedstawicieli wszystkich partii

politycznych i odpowiadał – według teorii stopniowego przechodzenia do socjalizmu – „rewolucyjno-demokratycznej dyktaturze robotników i chłopów”. Najważniejszą zasadą polskiej polityki zagranicznej stał się odtąd sojusz ze Związkiem Radzieckim, a najważniejszymi celami polityki wewnętrznej była budowa silnego, niezależnego państwa polskiego, ustalenie bezpiecznej granicy na Odrze i Nysie oraz przekształcenie wielkiej własności rolnej i przemysłowej. Ponieważ rząd ten działał – według autorów podręczników – jako przedstawiciel mas ludowych, „dalece osłabił znaczenie wrogiej narodowi antyradzieckiej polityki polskiego rządu emigracyjnego”. Czujność wszystkich sił demokratycznych miała zapobiec „dojściu do władzy potajemnie zorganizowanemu aparatowi tych sił”.

Ustawa o reformie rolnej, która zlikwidowała gospodarstwa posiadające powyżej 50 hektarów weszła w życie 6 września 1944 r. Załączona do tekstu podręczników tabela pokazywała, że w Polsce spośród wszystkich krajów socjalistycznych rozdzielono największą powierzchnię gruntów (ponad 6 milionów hektarów) oraz skorzystała z niej największa liczba chłopów.

Opisano w podręcznikach, że partia chłopska Mikołajczyka (zbiegłego w 1949 r. do Londynu), kierowana przez burżuazję, próbowała „wykorzystać swój udział w rządzie do spowolnienia przebiegu reformy rolnej” i była popierana przez „siły reakcyjne i klerykalne”. Rzekomo doszło do zastraszenia chłopów przez uzbrojone bandy kontrrewolucyjne i wielu ofiar śmiertelnych – w podręcznikach była mowa o „tysiącach chłopów i działaczy” – co miało świadczyć o dramatycznym przebiegu wydarzeń. Pod hasłem „oporu burżuazji” opisano np. w podręczniku z 1971 r. szczegółowo walki związane z wywłaszczeniami. Rzekomo 400 uzbrojonych grup w składzie 30 tys. ludzi dokonywało sabotażu i zastraszało ludność – doszło do stanu przypominającego wojnę domową.

W podręcznikach jest również mowa o tym, jak doszło do konfliktu pomiędzy członkami emigracyjnego rządu londyńskiego, zwłaszcza Mikołajczyka z komunistami znajdującymi się w Rządzie Jedności Narodowej. Ostatecznie w 1947 r. w wyniku (sfalszowanych – jak obecnie wiadomo) wyborów zwyciężyli komuniści pod przywództwem Bolesława Bieruta. Opisano to najszerszej w podręczniku z 1987 r. Mikołajczyka określano jako kontrrewolucjonistę, który w „demokratycznych wyborach” w styczniu 1947 r. uzyskał jedynie 10% głosów.

Zakończenie planu trzyletniego i zwycięstwo polskiej partii komunistycznej przyniosło umocnienie dyktatury proletariatu. Wprowadzono zgodnie z oficjalną wykładnią władz NRD, obowiązującą w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, socjalistyczne stosunki produkcji, zwłaszcza w przemyśle.

Podręczniki historii obowiązujące w NRD opisywały dramatyczną walkę o władzę w Polsce bardzo jednostronnie i skrótowo. Podobnie było w odniesieniu do innych krajów, znajdujących się pod wpływem Związku Radzieckiego. Nie wspomniano o krakowskim procesie politycznym, o uwięzieniu duchownych, ani o zamieszkach w Poznaniu w 1956 r. (określonych w podręczniku z 1988 r., s. 86 jako „próba przewrotu wojskowego”) i interwencji wojsk radzieckich. Przedstawienie faktów historycznych i ich interpretacja służyły wyłącznie wykazaniu, że przejęcie władzy przez partię komunistyczne było słuszne. Twierdzono, że nie występowały żadne istotne problemy. Oficjalna interpretacja okresu rozwoju socjalizmu była pozytywna.

Pominięto całkowicie wydarzenia związane ze strajkami „Solidarności” w latach osiemdziesiątych, nawet w podręczniku z 1989 r. Margot Honecker wydała osobiście polecenie, aby w nowym planie nauczania od 1989 r. nauczanie historii w klasie X dotyczyło wyłącznie historii NRD. Stało się tak pomimo protestów (wprawdzie jedynie ustnych) wielu nauczycieli historii. Historia najnowsza „braterskich krajów socjalistycznych” pojawiała się jedynie w związku z historią NRD. Streszczono ją w postaci sloganów o „światowym systemie socjalistycznym”, „demokracji ludowej”, „innych krajach socjalistycznych”.

Po raz pierwszy wówczas pojawiła się wzmianka o tym, że przemiany socjalistyczne w PRL „utknęły w początkowym stadium” – w rozumieniu oficjalnej ideologii socjalizmu – zwłaszcza w rolnictwie. Z pewnością wzmianka ta pojawiła się w związku z wydarzeniami ostatnich lat osiemdziesiątych w Polsce, których bliżej w podręcznikach nie określono, a jednak próbowano je „objaśnić” lub „uzasadnić”.

Pieriestrojka w Związku Radzieckim umożliwiła ukazanie różnic w sytuacji poszczególnych krajów. Obowiązywało jednak nadal przedstawianie prawidłowości wynikających z marksizmu-leninizmu. Rząd NRD miał trudności w wykazaniu swojej wiarygodności i wywołane przez Gorbaczowa dyskusje o *pieriestrojce* i *glasnosti*, które były bardzo żywe w takich krajach, jak Polska i Węgry, nie były dozwolone. W podręcznikach zaznaczono różnice pomiędzy poszczególnymi krajami socjalistycznymi, wynikające z odmienności ich historii.

Przez cały okres istnienia NRD podkreślano znaczenie równoprawnych stosunków pomiędzy krajami demokracji ludowej i Związkiem Radzieckim (później pomiędzy poszczególnymi krajami socjalistycznymi) w duchu pokoju i pokojowej współpracy – oparte na układach o przyjaźni i pomocy wzajemnej. Jedynie w podręczniku wydanym w 1971 r. można między wierszami znaleźć wskazówkę, że proces ten może przebiegać z pewnymi trudnościami. Stwierdzono w nim mianowicie, „trzeba cierpliwie wyjaśniać i przekonywać, aby przezwyciężyć nieufność pomiędzy narodami, które przez wiele stuleci były antagonizowane przez klasy wyzyskujące”.

Podręczniki nie wspominały o jakichkolwiek problemach w stosunkach pomiędzy tzw. bratnimi krajami socjalistycznymi należącymi do RWPG lub Układu Warszawskiego. Skupiano się na braterskiej współpracy, sukcesach w rozwoju przemysłu i rolnictwa poszczególnych krajów oraz określaniu, w jakich dziedzinach współpraca w ramach RWPG ma szczególne znaczenie.

Podsumowanie

Można stwierdzić, że podręczniki do historii wydane w NRD nie tworzyły jednolitego obrazu Polski i jej mieszkańców. Niewiele można było dowiedzieć się z tych książek o rozwoju historycznym Polski oraz jej osiągnięciach gospodarczych i kulturalnych, zwłaszcza we wcześniejszych okresach historycznych.

Podstawę stanowiąca teza o walce klasowej, która stawiała w centrum zainteresowania „klasy wyzyskiwane” wszystkich narodów i uzasadniała ich słuszną walkę przeciw własnym „klasom wyzyskującym” lub obcym okupantom.

Konflikty narodowe były – według autorów podręczników – bez znaczenia. Nigdy nie podważano, tak jak było to w RFN, skutków II wojny światowej dla ukształtowania granic – wręcz przeciwne uznawano granicę na Odrze i Nysie za gwarancję pokoju i stabilizacji europejskiej. Straty terytorialne Niemiec uznano za zawiniony przez to państwo skutek polityki militarystycznej i wojny, która była jej następstwem.

W podręcznikach zawartych jest wiele gestów solidarności, przyjaźni, braterstwa i wspólnoty wobec Polski – zwłaszcza Polski socjalistycznej. Jako kraj sąsiadujący Polska miała dla NRD szczególne znaczenie wśród krajów socjalistycznych. Jednak Związek Radziecki stał na pierwszym miejscu w hierarchii, stąd konflikty pomiędzy Związkiem Radzieckim i Polską interpretowano zgodnie z oficjalnym poglądem historyków radzieckich. Nie tylko na użytek podręczników historii widoczne było dążenie do przedstawienia Polski jako kraju przyjacielskiego i połączonego korzystnymi więzami oraz do wzbudzenia wobec Polaków pozytywnych odczuć. Niestety brak było opisu szczegółów dotyczących Polski, jej różnorodności, charakteru jej mieszkańców i jej historii. Dlatego nie byłoby właściwe twierdzić, jakoby podręczniki do historii wydane w NRD tworzyły obiektywny obraz Polski w dokładnym znaczeniu tego słowa.

ZALĄCZNIK

PRZEGLĄD BADANYCH PODRĘCZNIKÓW SZKOLNYCH

Podręczniki do klasy V

- 1981, wyd. XI podr. z 1971 r., Wissenschaftsbereich Methodik des Geschichtsunterrichts an der Pädagogischen Hochschule Dresden, pod red. Dietera Berendta.
- 1988, wyd. I pod red. Petera Donata.

Podręczniki do klasy VI

- 1952, Lehrbuch für den Geschichtsunterricht, Bd. II, praca zbiorowa, Volk und Wissen, Deutsches Pädagogisches Zentralinstitut (mapy zatwierdzone przez Ministerium des Inneren).
- 1971, wyd. V podr. z 1966 r., Fachrichtung Geschichte der Karl-Marx-Universität Leipzig, pod red. Rigoberta Günthera.
- 1978, wyd. I, Fachrichtung Geschichte der Karl-Marx-Universität Leipzig, pod red. Hansa Wermesa i Siegelinde Müller.
- 1984, wyd. VII podr. z 1978 r.
- 1987, wyd. X podr. z 1978 r.

Podręczniki do klasy VII

- 1952, praca zbiorowa, Volk und Wissen, Deutsches Pädagogisches Zentralinstitut, Minister für Volksbildung (8 map zatwierdzonych przez Ministerium des Inneren)
- 1968, Fachrichtung Geschichte an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, pod red. Hansa Hübnera i Horsta Diere.
- 1981, wyd. XIV podr. z 1968 r.
- 1989, wyd. I, Zentralinstitut für Geschichte an der Akademie der Wissenschaften der DDR, pod red. Adolfa Laube.

Podręczniki do klasy VIII

- 1956, na podstawie podr. z 1953 r., pod red. Herberta Mühlstedta, Ehrenfrieda Schenderleina, Wernera Ziegnera.
- 1963, pod red. Ericha Pape, na podstawie Das Volk steht auf, cz. II.
- 1977, wyd. IX podr. z 1969 r., Institut für Geschichte der Akademie der Wissenschaften, pod red. Horsta Bartela.
- 1988, Geschichte der Akademie für Wissenschaften, pod red. Wolfganga Büttnera.

Podręczniki do klasy IX

- 1965, na podstawie podr. z 1960 r., Institut für Geschichte der Akademie der Wissenschaften, pod red. Ericha Paterna.
- 1976, wyd. VII z 1970 r., Zentralinstitut der Akademie der Wissenschaften, pod red. Waltera Nimtza.
- 1984, wyd. I Zentralinstitut der Akademie der Wissenschaften pod red. Wolfganga Bleyera.
- 1988, wyd. I Zentralinstitut der Akademie der Wissenschaften, pod red. Wolfganga Bleyera.

Podręczniki do klasy X

- 1953, z. III, Volk und Wissen (wykorzystano podręczniki radzieckie).
- 1957, Geschichte und Gegenwartskunde 1945 - 1956; Volk und Wissen, pod red. Herberta Mühlstedta.

- 1961, Institut für Gesellschaftswissenschaften beim Zentralkomitee der SED i Geschichtsmethodiker des Institutes der Universität Rostock, pod red. Stephana Doernberga.
- 1965, cz. 1, dane jw.
- 1972, wyd. II podr. z 1971 r. Deutsches Institut für Zeitgeschichte, pod red. Stephana Doernberga.
- 1987, wyd. V podr. z 1985 r. pod red. Rudolfa Dana i Horsta Diere.
- 1989, Parteihochschule Karl-Marx beim ZK der SED Berlin, pod red. Götza Dickmanna.

Elke Vagts

Tłumaczenie: Michał Tomaszewski

PRZEKSZTAŁCENIA OBRAZU POLAKÓW W PODRĘCZNIKACH SZKOLNYCH RFN W LATACH 1949-1991¹

Wprowadzenie

Celem tego opracowania jest przede wszystkim przedstawienie wyników badań, zatem ograniczę się w tym miejscu do jedynie niewielu uwag na temat pojęcia „obraz Polaków”, metodyki badań i struktury pracy. Jako „obraz” danego społeczeństwa rozumiemy połączenie wyobrażeń na jego temat oraz nastawienia wobec niego, które łączą się ze sobą i stanowią pewną całość. Używam pojęcia „obrazu” nie zaś „stereotypu” lub „przesądów” czy nawet „obrazu wroga”, ponieważ jest ono w porównaniu do pozostałych bardziej obojętne wobec przedmiotu badania.

Celem tej pracy jest określenie, jak podręczniki historii wpłynęły w ciągu ostatnich 40 lat na ukształtowanie obrazu Polaków wśród uczniów niemieckich oraz jakie w tym czasie nastąpiły zmiany. Aby to ocenić, postawiłem trzy zasadnicze pytania, na które odpowiedź miały stanowić badane podręczniki:

1. Ile miejsca (w najszerszym tego rozumieniu) poświęcono w nich Polsce? Jakie tematy w nich przedstawiono? Z tego można odczytać, czy Polska jest przedmiotem zainteresowania w podręcznikach szkolnych i pod jakimi względami. W ten sposób możemy ocenić jedynie obecność tej tematyki i ilość poświęconego jej miejsca.

2. W drugiej części zbadano podręczniki szkolne pod kątem sposobu, w jaki przedstawiają one inny naród, ponieważ sposób ten częstokroć pozostawia silniejsze ślady niż same fakty. Określono, jaki jest w podręcznikach stosunek do Polski i jakie uczucia wobec tego kraju są w nich zawarte. Chodzi tutaj o analizę ładunku emocjonalnego podręczników szkolnych.

3. Analiza wypowiedzi merytorycznych stanowi trzecią płaszczyznę badań, w której mierzy się merytoryczną treść podręczników pod kątem zawartości faktów.

Podręczniki szkolne nie tylko wpływają na życie społeczne, i pełnią określoną rolę w tworzeniu społecznej świadomości historycznej oraz w kształtowaniu opinii², lecz także podlegają wpływowi uwarunkowań historyczno-politycznych. Należy zatem przy analizie podręczników szkolnych

¹ Przedstawione poniżej wyniki badań przedstawiłem w mojej pracy: *Zum Wandel des Polenbildes in bundesdeutschen Geschichtsschulbüchern. Eine ideologisch Untersuchung ausgewählter Schulbücher zwischen 1949-1991*. Aachen 1994, Verlag Shaker. Niniejszy tekst powstał na podstawie referatu, który przedstawiłem w ramach spotkania szkoleniowego Niemiecko-Polskiego Towarzystwa Brandenburgii dla niemieckich i polskich nauczycieli w listopadzie i grudniu 1996 w Gubinie i Gryfinie.

² Nie jest przedmiotem opracowania, jaką rolę one spełniają.